

ROMÂNIA
UNIVERSITATEA OVIDIUS DIN CONSTANȚA
INSTITUTUL DE STUDII DOCTORALE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT

**VIAȚA RELIGIOASĂ A ROMÂNILOR DIN JUDEȚELE
HARGHITA ȘI COVASNA
ÎN PERIOADA DICTATULUI DE LA VIENA
(1940-1944)**

- Rezumat -

Conducător de doctorat:
PR. PROF UNIV. DR. RUNCAN NECHITA

Student doctorand:
VATAMANU VALENTIN FLORIN

CONSTANȚA 2021

CUPRINS

Listă de abrevieri

Introducere

Capitolul I - Istoriografia problemei și sursele de cercetare

1.1 Trecerea în revistă a cercetărilor anterioare privind problematica Dictatului de la Viena, edite și inedite, în istoriografia română

1.1.1 *Cercetări din perioada 1940-1946*

1.1.2 *Cercetări în perioada 1946-1989*

1.1.3 *Cercetări de după anul 1989 și până în prezent*

1.2 Istoriografia germană

1.3 Istoriografia maghiară

1.4 Surse arhivistice

1.4.1 *Surse arhivistice românești*

1.4.2 *Surse arhivistice germane*

Capitolul al II-lea – Efectele geopoliticii statelor revizioniste asupra situației României în anii 1937-1940

2.1 Cadrul geografic și istoric al actualulelor județe Harghita și Covasna

2.2 Situația populației românești din județele Harghita și Covasna în perioada interbelică (1918-1940)

2.2.1 *Organizarea administrativă*

2.2.2 *Organizarea religioasă*

2.2.3 *Instituții de cultură*

2.2.4 *Învățământul românesc*

2.3 Contextul intern și internațional premergător Dictatului de la Viena

2.4 Mișcarea revizionistă maghiară

2.4.1 *Apariția și evoluția curentului revizionist maghiar*

2.4.2 *Propaganda revizionistă maghiară în România, în Ungaria și pe plan internațional*

2.4.3 *Caracterul religios al mișcării revizioniste maghiare*

2.4.4 *Incidente violente pe tema revizuirii granițelor, în perioada 20 iunie 1920 – 30 august 1940*

2.4.5 *Societăți cu caracter iredentist*

2.4.6 *Poziția populației germane și a celei evreiești din Transilvania privind revizuirea*

2.4.7 *Acțiuni de contracarare a revizionismului maghiar*

2.5 Relatări din presa laică și bisericească privitoare la revizionismul maghiar și la Dictatul de la Viena

2.6 Reacția populației și administrației maghiare din Ungaria și din Transilvania ocupată, în primele zile ale lunii septembrie 1940

2.7 Un Hajdudorog actualizat. Demersurile Budapestei pentru înființarea unei episcopii ortodoxe maghiare (1941-1944)

Capitolul al III-lea – Viața religioasă a românilor din județele Harghita și Covasna în timpul Dictatului de la Viena (1940-1944)

3.1 Aspecte ale vieții religioase a românilor din fostele județe Ciuc, Odorhei și Treiscaune, astăzi Covasna și Harghita

3.2 Starea parohiilor românești după Dictatul de la Viena

3.2.1 Expulzarea episcopilor și preoților români din teritoriile ocupate

3.2.2 Dărâmarea, pângărirea, devastarea lăcașurilor de cult

3.2.3 Expulzarea, maltratarea și maghiarizarea credincioșilor români

3.2.4. Studiu de caz: situația parohiilor Tulgheș și Ditrău

3.3 Implicarea episcopului Nicolae Colan în reorganizarea și asigurarea continuității vieții bisericești din teritoriile cedate Ungariei hortiste

3.4 Sprijinul Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Sibiului prin mitropolitul Nicolae Bălan

3.5 Atitudinea cultelor istorice maghiare privind situația credincioșilor români

Capitolul al IV-lea – Dictatul de la Viena și consecințele sale asupra românilor din Sud-Estul Transilvaniei

4.1 Retrăgerea administrației românești din Transilvania de Nord

4.2 „Războiul” împotriva limbii române și a simbolurilor românești

4.3 Consecințe demografice

4.4 Implicațiile legislative ale Dictatului de la Viena

4.5 Situația învățământului în limba română

4.6 Starea instituțiilor și asociațiilor de cultură

4.7 Ecouri ale românismului în presa vremii

4.7.1 Ecouri în mass-media română

4.7.2 Calomnieri ale României în mass-media maghiară

4.7.3 Ecouri ale Dictatului de la Viena în presa germană și internațională

4.9 Acțiuni de solidaritate a românilor de pretutindeni

Capitolul al V-lea – Evoluții în perioada august 1944-februarie 1947

5.1 Situația politică, administrativă și socială din Transilvania de Nord eliberată de sub stăpânire maghiară

5.2 Viața religioasă a românilor din județele Harghita și Covasna după eliberarea Transilvaniei de Nord

5.3 Demersuri pentru normalizarea activității de cult

5.3.1 Refacerea organizării bisericești din perioada interbelică

5.3.2 Revenirea preoților și credincioșilor din refugiu

5.3.3 Începerea lucrărilor de reparație și restaurare a bisericilor

Capitolul al VI-lea – Reverberații și valorizări contemporane privind Dictatul de la Viena și consecințele sale

6.1 Accente nostalgice ale unor lideri politici și de opinie maghiari

6.2 Demersurile societății civile pentru îmbunătățirea vieții religioase a românilor din Harghita și Covasna

6.3 Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei – instituție divino-umană providențială

Concluzii

Bibliografie

Anexe

CUVINTE CHEIE: *Dictat, Viena, Germania, România, Ardeal, Transilvania de Nord, Ungaria, Italia, Biserica Ortodoxă, Biserica Greco-Catolică, Al Doilea Război Mondial, Nicolae Bălan, Nicolae Colan, Covasna, Harghita, Refugiere, expulzare, demolarea bisericilor, maghiarizare, Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei, Adolf Hitler, Miklos Horthy, Regele Carol al II-lea.*

Problematica Dictatului de la Viena a făcut să curgă multă cerneală, în special în ultimii ani, însă o problemă atât de vastă implică o cercetare pe măsură, care nu poate fi epuizată sau dusă la un nivel exhaustiv decât într-o oarecare măsură. Multe dintre documentele referitoare la actul din 30 august 1940 nu au fost încă scoase la lumină. Cercetarea de către subsemnatul a arhivelor parohiale din județele Covasna și Harghita, a Arhivelor Naționale din România, a celor de la Centrul Eclesastic de Cercetare și Documentare Mitropolit Nicolae Colan sau a Arhivelor germane, a făcut ca în lucrarea de față să fie aduse în prim plan unele evenimente și fapte inedite, petrecute înaintea, în timpul și imediat după Dictatul de la Viena, relatări care vor pune într-o nouă lumină viziunea generală a acestei problematice. De asemenea, cercetarea

istoriografiei maghiare și a presei de limbă maghiară fac posibilă o privire de ansamblu asupra stadiului cercetării.

Trebuie precizat, din capul locului, că scopul principal al cercetării este prezentarea adevărului istoric, *sine ira et studio*, dincolo de subiectivismul istoric al unei tabere sau alteia, privind viața religioasă a românilor din județele Harghita și Covasna în perioada Dictatului de la Viena.

Faptul că m-am născut, am crescut, locuiesc și păstoresc credincioșii dintr-o zonă care necesită o pastorație cu totul specială, anume Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei, parte a teritoriului numit Transilvania de Nord, greu încercată de vremurile care au trecut peste ea, apoi intrând în contact personal cu martori ai Marii Uniri de la 1918, sau cu oameni care au fost martori la ocuparea forțată prin Dictatul de la Viena, inclusiv înaintașii mei, și auzind prin viu grai mărturiile acestor oameni referitoare la încercările prin care au trecut ei și Biserica românească, iar în al doilea rând văzând indiferența și uitarea poporului român și a conducătorilor sau a celor care ar trebui să fie atenți cu această parte de țară, în care conviețuiesc atâtea națiuni, constituie motivele subiective ale alegerii temei de cercetare.

În ultimii ani, tot mai mulți tineri cercetători români au cercetat documentele care rescriu *Istoria Transilvaniei* din cele mai vechi timpuri până în perioada regimului comunist, aceștia punând accent mai mult pe aspectele geopolitice ale Celui de-al Doilea Război Mondial și pe efectele Holocaustului, lăsând, oarecum, o breșă în ceea ce privește istoria românilor transilvăneni în cei patru ani de ocupație hortistă, ceea ce a devenit un motiv pragmatic și obiectiv pentru studiul de față.

Problemele cotidiene ale românilor din județele Harghita și Covasna au atras și atrag în continuare atenția opiniei publice naționale și internaționale. De asemenea, s-a constatat o creștere a interesului cercetătorilor contemporani privind tematica abordată în lucrare. Cunoașterea istoriei apropiate și a situației actuale, reflectate în lucrarea de față, fac posibilă o privire de ansamblu și reală asupra realităților istorice, culturale și religioase ale românilor din zonă. Lucrarea de față își dorește să aducă în actualitate, să selecteze și să sistematizeze informațiile din studiile deja publicate în cadrul instituțiilor mai sus menționate sau în alte perioade și locuri, dar și să aducă la lumină noi documente

care vor contribui substanțial la cele deja spuse, axându-se pe o anumită perioadă de timp, un anumit domeniu (cel al vieții bisericești) și un teritoriu (Sud-Estul Transilvaniei) binedefinite. Actualitatea lucrării nu este, așadar, numai una de ordin științific, aducând la lumină realități trecute, ci și una de ordin religios, politic, social și cultural, contribuind la consolidarea unei mentalități europene, antirevizioniste.

Astăzi confuzia cauzată de multitudinea de informații, de multe ori contradictorii, adevărate sau mai puțin adevărate, stăpânește lumea. Istoria zonei de Sud-Est a Transilvaniei a beneficiat de multe cercetări și studii, în special în ultima parte a secolului trecut și în perioada scursă din acest secol, prin înființarea *Episcopiei Ortodoxe Române a Covasnei și Harghiei*, în anul 1994, la Miercurea-Ciuc, urmată de înființarea *Centrului European de Studii Covasna Harghita* și a *Centrului Eclesastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”*, la Sfântu Gheorghe, prin purtarea de grijă a Înaltpreasfințitului Ioan Selejan, primul episcop al Covasnei și Harghitei și a arhivistului Prof. Dr. Ioan Lăcătușu, care astăzi funcționează, cu un foarte mare randament științific, sub păstoria Preasfințitului Părinte Andrei Moldovan, Episcopul Covasnei și Harghitei. Un studiu despre viața bisericească a românilor din județele Harghita și Covasna în perioada Dictatului de la Viena este unul extrem de actual, în condițiile în care multe dintre cercetările anterioare au tratat doar tangențial sau parțial acest subiect. Din punct de vedere practic, lucrarea umple un gol în literatura de specialitate prin aducerea în prim plan a unor documente de arhivă inedite și prin evidențierea lucrărilor istorice și a presei de limbă maghiară, necunoscute publicului român până acum.

Lucrarea propusă ca teză de doctorat este una extrem de complexă, mergând de la general la individual, de la macro la micro, de aceea și metodele necesare realizării unui astfel de studiu sunt numeroase trebuind să cuprindă multe tentative de abordare, până la produsul final, șlefuit și propus spre evaluare.

Deși subiectul vieții religioase a românilor din județele Harghita și Covasna în perioada Dictatului de la Viena este aparent bine conturat, referindu-se la o perioadă istorică specifică, la un spațiu și un loc anume, totuși studiul nu poate fi unul izolat de restul frământărilor pe plan național și internațional, subiectul ne putând fi rupt nici de

perioada de dinainte și nici de ceea ce a urmat după revenirea Transilvaniei de Nord la România, în 23 august 1940.

Vederea tridimensională are în vedere subiectul, contextul, dar și viziunea asupra contextului, motiv pentru care va fi analizat contextul istoric, cultural, social și, mai ales, religios a ceea ce s-a întâmplat, cu adevărat, în perioada ocupației hortiste în cele două județe.

Trei metode de cercetare au devenit, prin interdisciplinalitate, o singură metodă, prin care am încercat să aduc la lumină adevărul istoric, și anume *metodele documentării, a cercetării bibliografice și a analizei*, strâns legate între ele. Documentarea a cuprins cercetarea Arhivelor Naționale Istorice Centrale de la București, a Serviciilor Județene ale Arhivelor Naționale de la Miercurea-Ciuc, Sfântu Gheorghe și Târgu Mureș, a Arhivei Diplomatice a Ministerului Român de Externe, a Arhivei Centrului Ecclesiastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan” de la Sfântu Gheorghe, a Arhivei C.N.S.A.S., a fondurilor de arhive ale mai multor parohii românești și arhivele personale ale preoților din perioada ocupației hortiste, constând în scrisori, jurnale, însemnări personale etc. Un plus al lucrării de față îl constituie cercetarea Arhivelor din Germania și anume: Arhiva Federală a Germaniei (Bundesarchiv), Arhiva Politică a Ministerului german de Externe (Politisches Archiv des Auswärtige Amt), și Arhiva Landului Brandenburg din Potsdam (Brandenburgisches Landarchiv Potsdam). Acestora li se adaugă materialele bibliografice de specialitate, atât cele din istoriografia română, cât și cele din istoriografia maghiară și germană, care nici ele nu sunt puține și care au trebuit analizate cu cea mai mare rigoare științifică.

De asemenea se impune și folosirea *metodei comparative*, având în vedere multitudinea de tipuri de documente și surse bibliografice. Din cele studiate, s-a putut observa că unele le contrazic pe celelalte, din diverse cauze, în special din cauza situații de o parte și de cealaltă a baricadei, motiv pentru care le-am situat pe poziții opuse, adăugând dovezile directe și indirecte care au reieșit din documentele studiate, importanța lor fiind crucială.

O altă metodă de cercetare a fost *metoda cantitativă*, cea prin care am analizat, din punct de vedere statistic, evoluția populației românești, a locașurilor de

cult, a școlilor și a instituțiilor de cultură din județele Covasna și Harghita, cu ajutorul recensămintelor și a măsurătorilor dinaintea ocupației hortiste, din timpul ocupației și de după ocupație, măsurători care sunt obligatorii pentru înțelegerea efectelor Dictatului de la Viena.

Metoda cercetării microistoriei a fost folosită pentru a exemplifica situațiile concrete din parohiile afectate – bisericile și comunitățile românești, în parte – descoperind, astfel, viața concretă a românilor din sud-estul Transilvaniei, dar și pentru a reda personalitatea marelui episcop erou, Nicolae Colan, care a avut o contribuție esențială în ceea ce privește rezistența religioasă, duhovnicească, și culturală a românilor, refuzând să părăsească Transilvania ocupată și preferând să lupte împreună cu păstoriții săi, rămânând singurul episcop ortodox din spațiul ocupat.

Dictatul de la Viena a avut numeroase consecințe asupra vieții românilor din Transilvania de Nord, în special în viața religioasă. Viața bisericească din teritoriul ocupat a luat o întorsătură nefericită, în timp ce în zonele rămase neocupate viața românilor a rămas neschimbată, până astăzi. Arhivele românești și cele germane, precum și prezentarea istoriografiei maghiare vor aduce o nouă perspectivă în cercetare.

Ipotezele de cercetare, lansate, ca o continuare a obiectivelor propuse, sunt legate și de întrebările care vin în ajutorul cercetării. Astfel, prima ipoteză de cercetare este că situația politică, demografică, dar mai ales religioasă, ar fi fost cu totul alta, pe termen lung, dacă nu s-ar fi pronunțat Dictatul de la Viena, sau dacă Regatul României ar fi reușit o altfel de negociere, mult mai favorabilă locuitorilor români din ținutul ocupat. O altă ipoteză de cercetare se referă la depășirea atribuțiilor de către cele trei organe maghiare de represiune: Poliția, Armata și Jandarmeria, lucru ce a dus la nenumăratele crime și încălcări ale termenilor Dictatului. În continuare, ipotezele de cercetare se referă, pe de o parte la eroismul episcopului Nicolae Colan și sprijinul acordat de către mitropolitul Nicolae Bălan, credincioșilor din ținuturile aflate sub ocupația hortistă, iar o ultimă ipoteză este legată de consecințele care se resimt și astăzi, la mult timp după momentul Dictatului de la Viena.

Pentru o mai bună înțelegere a temei, în ansamblu, dar și pentru lămurirea unor termeni care sunt înțeleși prea vag, sau cu totul eronat, am considerat necesară

delimitarea semantică a acestor termeni, cu scopul de a ușura, apoi, discursul științific privitor la națiunile și locurile prezentate în lucrare.

Transilvania – provincia istorică aflată între Carpați și Tisa, parte a Daciei, aflată, pe rând, sub ocupație gotică, gepidă, maghiară, și austro-ungară, locuită în mare parte de români, maghiari, sași, șvabi, evrei și alte naționalități, „românii câți se află locuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramureș de la un loc sânt cu moldovenii și toți de la Râm se trag”¹. Denumirea provine, în mod evident, din latinescul *Ultrasilvania*, care se găsește în documentele de până în secolul al XII-lea, iar odată cu începutul acestui secol, denumirea unanim utilizată de cancelariile ungurești este de *Transilvania*.

Ardeal – Echivalentul terminologic al *Transilvaniei*, asupra căruia au existat și există încă o serie de controverse, în special asupra etimologiei dar și a întinderii sale. Astfel s-a constatat, în urma diverselor teorii privind originea tracică, greacă și chiar sanscrită, că originea termenului *Ardeal* este maghiarul *Erdély* adică traducerea din latină a *Transilvaniei* (*Erdő+ele* = dincolo de pădure), care prin retraducerea românească a devenit *Ardeal*, denumirea populară a *Transilvaniei*. În ceea ce privește întinderea geografică a *Ardealului*, majoritatea cercetătorilor consideră că este aceeași cu a *Transilvaniei*, diferența fiind doar una de formă a cuvântului.

Pentru discursul științific se preferă denumirea de *Transilvania*, termen preferat și pentru lucrarea de față.

Transilvania de Nord – este teritoriul cu suprafața de 43.492 Km² care a fost cedat, în anul 1940, Ungariei de către România, în urma Dictatului de la Viena, ocupat în primăvara anului 1944 de către Germania nazistă, apoi, în august același an de Uniunea Sovietică, iar în anul 1947 revenind de drept României, așa cum se va arăta în lucrarea de față. Acest teritoriu va fi parte a obiectului nostru de cercetare.

Sud-Estul Transilvaniei – acea regiune a *Transilvaniei* care se întinde pe teritoriul fostelor comitate (scaune) secuiești Ciuc, Trei Scaune și Odorhei, astăzi județele Harghita și Covasna, zonă care ne interesează în mod deosebit.

¹ Ioan LUPAȘ, „*Transilvania sau Ardeal*”, în *Renașterea*, anul XVIII, nr. 7/18 ianuarie, Cluj, 1940, p. 1.

Secui – „o populație de războinici subordonată puterii centrale, au fost stabiliți în unele zone de frontieră a tânărului stat ungar medieval. Venirea lor în sudul și estul Transilvaniei s-a produs probabil în secolele XI-XII. Istoria și instituțiile secuilor se cunosc numai din epoca feudalismului matur. În această epocă societatea lor, scutită de obligații feudale, se compunea din trei categorii de militari”². În trecut aceștia au fost socotiți ca fiind o națiune distinctă de cea maghiară, dovadă stând numirea lor în carul *Unio Trum Natorum*, alături de maghiari și sași. În prezent, urmașii secuilor se consideră maghiari identificându-se cu etnia maghiară.

Ungur – din limba slavă veche *ongrinu* este echivalentul denumirii de maghiar, care provine din limba maghiară, termen folosit pentru locuitorii Ungariei Mari, care până la 1918 avea o întindere mult mai mare decât cea de astăzi. După această dată se preferă termenul de maghiar, cu scopul unificării națiunii dar și a maghiarizării celorlalte națiuni conlocuitoare .

Maghiar – din ungurescul *magyar* – după Dicționarul Explicativ al Limbii Române, desemnează o persoană care face parte din populația de bază a Ungariei, identificându-se cu ungur. În realitate noțiunea a luat amploare după Revoluția de la 1848, „când slovaco-ungurul Kosuth și sârbo-croato-ungurul Petiț, dorind a înfiptui o națiune omogenă, au încercat să desăvârșească deznaționalizarea națiunilor care locuiau în Ungaria, deci și în Transilvania, unde să nu mai existe unguri, germani, secui, români, croați, slovaci, sloveni, evrei, armeni etc. ci maghiari, adică cei ce recunoșteau granițele noului stat și acceptau renunțarea la etnie, religie, tradiții, obiceiuri, etc”³.

Teza de doctorat este structurată în șase capitole.

Capitolul I face o analiză a stadiului cercetării, în care sunt prezentate, structurat, lucrările anterioare având ca obiect tematica Dictatului de la Viena și a relațiilor dintre cele două națiuni conlocuitoare din județele Harghita și Covasna. În primul rând, am realizat o retrospectivă a lucrărilor din isoriografia română, începând cu anul 1940 și până în prezent, apoi, pe baza studierii istoriografiei germane, am reușit

² Ioan LĂCĂTUȘU, *Structuri etnice și confesionale în județele Covasna și Harghita*, Editura Universității Petru Maior, Târgu Mureș, 2008, p. 161.

³ Mircea DOGARU, „Argument”, în Gyorgy FERENCZY, *Maghiarimea din Transilvania și revizionismul (A Transylványai magyarság és revisió)*, Ediție bilingvă, Editura Glykon&Fortuna, București, 2006, p. 20.

realizarea unei liste au lucrările din spațiul german, legate de tema noastră de cercetare. Un alt demers inedit constă în prezentarea istoriografiei maghiare, mult mai vastă și mai preocupată de problematica perioadei de ocupație maghiară a Transilvaniei (1940-1944). Am pus accent pe o lucrare de referință, editată în anul 2016, de Academia Maghiară de Științe, în colaborare cu mai multe instituții maghiare din Transilvania, intitulată „*Istoria Ținutului Secuiesc*”, lucrare ce a stârnit un val de controverse în momentul lansării și care a devenit o sursă principală de cercetare pentru lucrarea de față. După prezentarea istoriografiei, am prezentat sursele arhivistice cercetate, acestea având o pondere majoritară în elaborarea prezentei teze de doctorat.

În capitolul al II-lea, intitulat „Efectele geopoliticii satelor revizioniste asupra situației României în anii 1937-1940”, am prezentat situația generală în care se afla România în perioada interbelică, punând accentul pe cadrul geografic și istoric al actualelor județe Harghita și Covasna și, în special, pe organizarea religioasă, administrativă, culturală și a învățământului românesc din cele două județe. Tot în acest capitol am prezentat contextul intern și internațional premergător Dictatului de la Viena, pe baza documentelor de arhivă, în special a celor din capitala Germaniei, țară care a avut un rol covârșitor în realizarea actului de la 30 august 1940. În același context am prezentat și istoria mișcării revizioniste maghiare, care a reprezentat un fenomen extrem de important, fiind unul dintre factorii hotărâtori în luarea deciziei dezmembrare a României. Unul dintre evenimentele istorice și bisericești inedite, prezentat în acest capitol, îl reprezintă încercarea de înființare a unei episcopii ortodoxe a Ungariei, care urma să îi înglobeze și pe credincioșii ortodocși din Transilvania ocupată. Capitolul se încheie cu prezentarea câtorva articole de presă referitoare la mișcarea revizionistă maghiară și la Dictatul de la Viena.

Al treilea capitol, cu titlul „Viața religioasă a românilor din județele Harghita și Covasna în timpul Dictatului de la Viena (1940-1944)”, este și capitolul cu cea mai mare întindere, în care am prezentat, în detaliu – având ca bază de cercetare arhivele, a bibliografia și articolele de presă din acea vreme – situația deosebită prin care au trecut credincioșii români din zona cedată temporar Ungariei, prin Dictatul de la Viena. A fost necesară prezentarea tuturor aspectelor vieții religioase a românilor, cuprinzând expulzarea episcopilor și a preoților români din zona ocupată, dărâmarea,

devastarea și pângărirea bisericilor românești, expulzarea, maltratarea și maghiarizarea credincioșilor români, toate acestea în contextul unei atitudini ostile din partea preoților și a reprezentanților cultelor istorice maghiare. Tot aici s-a impus și menționarea sprijinului deosebit din al Arhiepiscopiei Ortodoxe a Sibiului, prin mitropolitul Nicolae Bălan și implicarea deosebită a episcopului erou Nicolae Colan al Clujului, singurul episcop ortodox român rămas în teritoriul ocupat.

Din rațiuni de structurare a lucrării, în capitolul al IV-lea am prezentat, separat de viața religioasă, și aspectele ce țin de consecințele Dictatului de la Viena asupra românilor din Sud-Estul Transilvaniei. Astfel, am prezentat aspecte ale evacuării administrației românești din Transilvania ocupată urmate de strădaniile noii administrații maghiare de a interzice limba română, portul național românesc și alte simboluri ale identității naționale a românilor. De o foarte mare importanță sunt și subcapitolele referitoare la consecințele demografice și la implicațiile legislative ale Dictatului de la Viena, care au importante urmări și în zilele noastre. Totodată am prezentat și situația învățământului în limba română și a instituțiilor de cultură românești, în timpul celor patru ani de ocupație maghiară. Pentru a sublinia unitatea de neam, am prezentat și câteva acțiuni, din nenumăratele care au existat, de solidaritate a românilor de pretutindeni, față de românii ardeleni aflați sub ocupație străină. Presa vremii s-a dovedit foarte importantă în realizarea unui tablou complet al situației din Ardealul cedat, prin urmare am prezentat, pe scurt, câteva articole de presă și emisiuni de radio, referitoare la ocuparea Transilvaniei și la viața populației (atât românești cât și maghiară, germană și evreiască), din spațiul românesc, maghiar, german dar și din alte țări.

În capitolul al V-lea am prezentat evoluțiile din perioada august 1944-februarie 1947, adică de la eliberarea Transilvaniei de Nord până la instaurarea regimului comunist, perioadă în care, pe cât a fost posibil, s-a încercat refacerea vieții religioase a românilor din județele Harghita și Covasna, prin întoarcerea preoților și a credincioșilor din refugiu și începerea lucrărilor de reparație a edificiilor bisericesti afectate în timpul ocupației maghiare.

Capitolul al VI-lea, intitulat „Reverberații și valorizări contemporane privind Dictatul de la Viena și consecințele sale asupra poporului român”, aduce în

actualitate situația religioasă, socială și etnică a românilor din județele Harghita și Covasna prin prezentarea dorinței permanente a unor lideri politici maghiari de a restabili hotarele vechii Ungarii, dar și rezistența populației românești împotriva tuturor presiunilor prin demersurile societății civile pentru îmbunătățirea vieții românilor din această parte de țară și, în mod cu totul special, prin acțiunile permanente de ameliorare a vieții religioase susținute de Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei – instituție divino-umană providențială pentru această parte de țară.

Prin urmare, studierea vieții religioase a românilor din județele Harghita și Covasna în perioada Dictatului de la Viena (1940-1944) a reprezentat un demers științific complex. Nu putem înțelege actul de la 30 august 1940 – când Germania și Italia au obligat România, prin Dictat, să cedeze Ungariei o mare parte din teritoriul Transilvaniei – fără a cunoaște realitățile care au precedat acest act. De aceea a fost necesară prezentarea contextului intern și internațional, din perioada interbelică, referitor la România și la Transilvania, în care se pot vedea presiunile politice la care a fost supusă țara noastră. De asemenea este necesară și cunoașterea perioadei de înflorire a vieții bisericești din cele două județe, constând în construcția de biserici, troițe și case parohiale, prin hirotonirea de preoți, construirea de școli românești și înființarea unor asociații și fundații de cultură, au dus la sporirea numărului de credincioși români, reveniți, după ce fuseseră supuși procesului de maghiarizare. Documentele de arhivă, bibliografia de specialitate și presa vremii arată, așadar, că starea de lucruri, la sfârșitul perioadei interbelice, era una favorabilă pentru români. În urma Dictatului de la Viena starea înfloritoare a românilor s-a transformat brusc într-o stare de opresiune permanentă, aceștia fiind supuși, încă din primele zile ale ocupației maghiare, unui intens proces de deznaționalizare, Biserica fiind principala țintă a acestei politici. Prin urmare, printre principalele măsuri de deznaționalizare s-au numărat alungarea episcopilor și a preoților români, distrugerea, devastarea și profanarea bisericilor, cimitirelor și a edificiilor religioase, expulzarea și maltratarea și convertirile forțate ale credincioșilor români, în vederea maghiarizării. De asemenea a fost desființat învățământul românesc, fiind interzisă folosirea limbii române în spațiul public, precum și portul românesc și toate simbolurile românești. Consecințele demografice și implicațiile legislative ale perioadei de ocupație maghiară din anii 1940-1944 sunt vizibile până în prezent. Doar o parte a celor refugiați au revenit în locurile de origine,

iar dintre cei care au fost convertiți la cultele istorice maghiare, foarte puțini au revenit la credința strămoșească, una dintre cauze fiind și situația politică din perioada care a urmat eliberării Transilvaniei și care nu a mai permis reorganizarea vieții religioase ci a dus la arestarea și deportarea preoților existenți în teritoriu. Viața religioasă a românilor din județele Covasna și Harghita a intrat pe un făgaș normal abia după dobândirea libertății de credință, începând cu anul 1989, când societatea civilă a făcut demersuri pentru înființarea *Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei*, realizată în anul 1994, instituție ce s-a dovedit a fi providențială pentru românii din această parte de țară.

Așadar, cercetarea de față și-a atins, în mare parte, scopul propus inițial, scoțând la lumină fapte și evenimente inedite, pe baza documentelor de arhivă și a bibliografiei, atât de limbă română, cât și de limbă maghiară, germană sau engleză, aducând un plus stadiului cercetării și reprezentând un punct de plecare pentru viitoarele cercetări în domeniu.